

A MAGYAR ÍRÓK EGYESÜLETÉNEK FOLYÓIRATA

LYUKAS LÓRA

XXX. ÉVFOLYAM II.

2021/2. SZÁM

„BUON
GIORNO
SIORA
MASCHERA!”

VELENCÉBEN,
KARNEVÁL IDEJÉN

ANGYALREPÜLÉS – ONLINE?

Éppen egy éve már annak, hogy Pestisdoktor modern módozatban életre kelve, a koronavírus-járvány földig érő köpenyében tovasuhanva, villámsebessen átformálta az életünket. Hosszú, vékony pálcáját megsuhogtatva, áldozatokat követelve, karanténba parancsolta az emberiséget. Nemcsak nálunk, Európában, hanem világszerte borítva fel a kontinens lakóinak megszokott életmenetét. Ugyan számít-e ehhez képest, hogy a mögöttünk hagyott farsang szokásos, életvidám terveit is rendre felülírta? – kérdezhetné valaki. Sorra maradtak el a népszerű karneválok és télbúcsúztató vigasságok. Itthon éppen, háromszáz év után először, a hagyományos mohácsi busójárás. Ám karanténba szorultak a világ legszebb és legnagyobb színházának, a hetedhét országra szóló velencei karneválnak pompázatos eseményei is. Igen, számít! – mondanám erre rögvest, azt remélve, hogy sokunk nevében válaszolhatok így. Hiszen félelem uralta napjainkban, önmagukba gubózott közösségeink számára, lelkeket fényesítő hatással bírhat, legalább megemlékeznünk ezekről az örömmünnepeinkről. Hűséges olvasóink felvidítására adjuk hát most közre a velencei karneválról szóló, gyönyörű képekkel illusztrált különszámunkat. ♡ (Sághy Ildikó)

Fotó: Klotz Miklós

„Nem hal bele semmibe,
Aki úgysem él.
Jó, hogy mink babák vagyunk,
Szívünk bodzabél.”

(Weöres Sándor: Holdbeli csónakos)

SZAKONYI KÁROLY

CASANOVA KARANTÉNBAN

A vígságos napokban eltűnnek a társadalmi különbségek, az álarc elrejtí, ki úr és ki szolga. A XVIII. század tér vissza, a *commedia dell'arte* pantomimeseivel, a terek mutatványosaival, a kanálisok partján vonuló farsangolókkal, az utcákat ellepő zenészekkel. Mindebben nem részt venni, micsoda büntetés! De Giacomo Casanova nemhiába író is, sőt elhíresült varázsló (amiért szerencsétlenségére az Ólom-börtön várt rá!) tudta, ha nélkülözzük a valóságot, mindent pótolhat a képzelet. Gyönyört nyújtó kalandjai ellenére sokszor érezte, hogy a határtalan fantáziában találhatja meg az igazi kielégülést. Így aztán, amikor meghallotta a harsonákat, s nyomában a tömeg vidám zsviváját, hiába parancsolták karanténba, úgy látott mindent, akárha ő is ott lenne a virágdíszes Szent Márk téren, bámulná a levegőbe emelkedő színes léggömböket, és lesné, hogy a Campanile tornyától a dózsepalota oszlopáig kifeszített dróton elinduljanak a gipszgalambok, s amikor a tér fölé érnek, hasukból szalagok, konfettik hulljanak a tömegre. – Evviva Venezia! Ciao Carnevale! – kiáltaná a többiekkel, elvegyülve köztük, és csodálná az ötletes álarcokat és kosztümöket.

Ő maga *Dottorénak* öltözne, amiért is gazdag főúrnak, orvosnak hihetnék hosszú, csörszerű, karvalyorrú maszkjában, fekete köpenyében, melyet ezüst szálakból szőtt csipkék díszítenek. Ott forgolódna mellette *Brighella*-álarcban *Arlecchino*, kapzsi szolgálja. A szép *Colombina*, aki a pompás maszkjához viselt fehér csipkés, fodros szoknyájában láthatóan elbűvöli *Capitanót*, a hencegő, hetvenkedő spanyol tengerészisztet, mert ott lebzsel a közelében, de amikor meglátja a pillangójelmezes másik hölgyet, máris azt követi. *Arlecchino* utánozza gunyoros, táncos mozdulatokkal a hiú szerelmezt. És jár-kél *Pierrot* magányosan, piros, zöld és sárga trikóban az emberek áradatában, búsan, vágycokozva. Hömpölyög a tömeg, a gondolák színpompás álarcosokkal tömve siklanak, a kanálisok vize fodrozódik, a hidakról virágeső hull, kecses dámák csontfehér vagy naparany maszkban, bársonyban, selyemben, kalpagos urak riasztó vagy groteszk álarcban, ezernyi ötlettel tervezett ruhákban... Viva Venezia! És az eget betölti a tűzijáték fénye.

Látja mindezt Casanova, hiába kényszerítette a sors karanténba, Velence mulatni, táncolni, dalolni, pompázni akar. Élne. Hajnalokig mulatni a lagúnában úszó vaporetókban, megvárni a napkeltét, és arcot mosni az Adria vizében, hogy betegség nélkül múljon el a jövő esztendő. Megszökjön-e, ezt fontolgatja Giacomo, hiszen az a titokzatos hölgy várja a San Bartolónál. De a győz a bölcsesség, nem kockáztat. Ha a dáma azt írta, ismerje meg a maszk ellenére, később is vágyakozni fog utána. Majd újabb illatos levélkét küld a találkára, és megint, amíg csak a vész múltával meg nem ölelhetik egymást boldogan. ♡

Fejfájás, gyöngesség, láz – Giacomót ágyba parancsolta az orvosa. – Két hét karantén! – mondta szigorral. – *Dottore!* De hát hogy lesz nélkülem karnevál? – kérdezte kétségbeesetten Casanova. – Nemsokára hamvazószerda, készülődésben van egész Velence, maholnap megszólalnak a harsonák, a hölgyek és urak készítik a maszkokat, varrják a díszes öltözékeket, a csatornában készen állnak a gondolák, és én ebből maradjak ki?! Nézze csak! Itt ez az illatos levélke! Tegnap hozta a szolgálám a Monte San Bartolo alól, ott vár egy titokzatos hölgy... ettől akar megfosztani engem?

Az orvos sóhajtott. – Járvány van. És nemcsak Velencében, *signore*, de az egész világon. Még az is lehet, hogy a dózse betiltja a farsangi mulatságot. Pihenjen, *signore*, és meg ne próbáljon szökni. Élvezze a magányt, ez mégsem a San Marco börtön ólomkamrája... Arrivederci!

Casanova elnyomott egy mosolyt, amikor hajdani bravúros szökését említette a doktor. Akkor bizony menekülnie kellett, meg sem állt Párizsig. De most, karantén. Hallott róla, hogy szigorúan veszik. Hanem karnevál, nélküle? És a titokzatos hölgy is... Hevert a pamlagon, próbált beletörődni a szobafogságba. Hajdani kalandjaira gondolt, látta magát előkelő társaságokban és látta lebujságokban, dámák szerelmei rémlettek fel és kikötői lányok bájai. Na, meg a titokzatos hölgy, aki a karnevál első napján várja, nem írta, milyen álarcban és öltözékben, „de ön megérzi majd, hogy kit rejt a maszk!”

Carne levare, a hús elhagyása. De a böjtig még ott van a fenséges lakmározások, a nagy eszem-izom dáridók ideje.

A velencei
Szent Márk tér rajza

Moretta-maszkos hölgy

Giacomo Casanova
arcképe

VINKÓ JÓZSEF

BELLE MASCHERE*

A világ legszebb színházában

*Lehet, hogy
a riói színpompásabb,
füledt erotikája
izgalmasabb, lehet, hogy
a kölni aktuálisabb,
jobban tükrözi
túlpolitizált világunkat,
s azzal sem vitázom,
aki azt állítja, hogy
a nizzai virágkarnevál
vagy a bázeli farsang
életre szóló élmény.
Ám a költészet, az álom
és a valóság keveredése,
az időutazás minden
karneválok közül
a velenceit jellemzi
legjobban.*

Pestisdoktor

A régiek hittek az illatok mágikus varázsában. Az ördögöt tömjénfüsttel, a vámpirokat fokhagymával ijesztgették. Még a döghalállal is szembeszálltak, pedig a középkor embere semmitől nem rettegett annyira, mint a pestistől. Dürer metszetén az apokalipszis négy lovasa közül a Halál, a Háború és a Viszály félelmetes, erőteljes alakok, mégis a roskatag gebén poroszkáló csontsovány, fogatlan vénember a legrémisztőbb. Éhínség, a fekete halál jelképe ő. Nyomában dögvész jár, visító patkányok, szörnyű rothadás. Az erkölcsi és a társadalmi normák széthullása. A tehetetlen pánik, hiszen a pestis megelőzése vagy gyógyítása érdekében az akkori ember nem tehetett semmit.

Esetleg rózsacetbe áztathatta keszkenőjét, s azt szagolgathatta, miént Buzinkay György debreceni orvostudor ajánlotta 1739-ben. Rozmaring- vagy levendulavi-

Karnevál: a szó egyesek szerint a *carrus navalis* kifejezésből származik. A dionüszoszi ünnepeken a bacchánsnők húztak szekereket maguk után, s a *carrus navalis* ennek velencei változata volna. Mások szerint *carne vale* egyszerűen azt jelenti „Isten veled, hús!”, hiszen a *carne* húst, a *vale* üdvözetet jelent. A teóriák közül mégis az tünik a legvalószínűbbnek, amelyik a karnevál szót a latin *carnem levare* kifejezésből eredezteti, ami semmi mást nem jelent, mint a hamvazószerdával induló nagybőjtöt.

Legyen így vagy úgy, a karnevál máig megőrizte spontán népi jellegét. Lényege az életöröm, a társadalmi hierarchiák megfordíthatóságának hirdetése. Goethe leírásából tudjuk, hogy a pórnépnek ilyenkor mindent szabadott: megdobálhatta cukrozott rizzsel (ez volt a konfetti őse) az arisztokratákat, rávágathott a szamar hátuljára, amelyre fordított lovagló ülésben rákötöztek egy közismert uzsorást, zabálhatott, vedelhetett kedvére, elég volt maszkosan meghajolnia a paloták kapujában, a *Buon giorno, siora maschera!** köszöntés eltörölt minden társadalmi ranglétrát, sőt, a büntetlenségre hercegi poroszlok ügyeltek. Ez a szigorú hagyomány évszázadokra Velencét tette az ismert világ legdemokratikusabb városává.

Ráadásul hat hónapra. Mert bármilyen hihetetlen, a karnevál évszázadokon keresztül közel fél évig tartott.

**Báli bevonulás
Velencében,
Giacomo Franco
könyvillusztrációja,
1609**

**Áldozócsütörtök
1734 körül,
Canaletto olajképe
a Szent Márk-öbölről**

Kezdődött október elején, amikor kinyitották kapujukat a színházak, s a karácsonyi, adventi szünetet leszámítva tartott húshagyó keddig, amit a szenátus 1296-tól kezdődően ünnepnek nyilvánított. Mai ésszel elképzelhetetlen az a mámoros életöröm, amelyben a velenceiek éltek. A tereket ellepték a bábosok, jósok, kígyóbüvölők, sarlatánok, zsonglőrök és foghúzó, a Campanile tornyából kötélátúzó „sétáltak” a Szent Márk bazilika kupolájába, a piazzákon állathecceket, a lagúnákban libafogó versenyt tartottak, karneválóztak a tereken, a rakpartokon, a sikátorokban, a mólón, a gondolákban, a piacokon, a kávéházakban és a palotákban, olyan volt az egész város, mintha valami kozmikus világvégére készülődött volna.

Canaletto festményein, Giacomo Franco rézkarcain láthatjuk például, milyenek voltak a Szent Márk téri bika- viadalok. A velencei kalmároknak eszük ágában sem

rágot keverhetett a pipadohányba és a füstöt családjára fújhatta. Mint halottnak a csók, annyit értek e „gyógymódok”. Köpölyözés, érvágás, különféle gyógyfüves főzetek, vagy a híres „hipokratészi csodaszer” a pörkölt feketekávé leve, amitől, ha nem is szűntek meg a panaszok, legalább felszökött a páciens vérnyomása. Voltak, akik az önmagában is mérgező egérfarkfű levelét sóval, mustárral, fecskéfével és frissen reszelt retekkel összetörték, azzal kenték be a fekélyeket. A biztonság kedvéért rákötöztek egy megkopasztott eleven verebet a tályogra.

És akkor – a teljes örület kellős közepén – feltűntek a pestisdoktorok. Akik hittek a fűszerek hatalmában. Elsőként XIII. Lajos orvosa, Charles Delorme. „Doktor csőr”, ahogy a nép csúfolta. Az általános nézet szerint a pestis érintéssel vagy a levegő útján terjedt, ezért a francia orvos kitalált magának egy szakfanderszerű védőöltözetet. Hosszú fekete szattyánbőr köpeny, széles karimájú kalap, bőrkesztyű, hosszú pálcá, amivel a betegek ruháját felemelte. Az arcot madárcsörszerű, csontfehér maszk, a szemeket kristályüvegből készült szemüveg védte. A csőrbe pedig gyógy- és fűszernövények garmadáját tömte: levendula, rozma-

ring, kakukkfű, szegfűszeg, orvosi zsálya és főként fokhagyma, amitől annyira retteg a Sátán, s amit már az egyiptomiak is gyógyszerként tartottak számon. Ebben az ijesztő, földöntúli maszkban – mámorító rozmaring- és fokhagymaillatot árasztva – jártak a hullahegyek között a kulinária doktorai. A római pestisjárvány idején 1656-ban, Marseille-ben 1720-ban. A csőrfejet pedig a karneváli nép – a maga morbid humorával – „beemelte” a velencei maszkok közé. Amin nevetni tudunk, attól nem félünk annyira.

Időnként nem árt ugyanis tesztelni a szaglásunkat. A Chicagói Egyetem kísérlete szerint rövidebb életkorra számíthatnak azok, akiknek gyorsan romlik a szaglóérzékük. Bors, hal, narancs, rózsa és bőr – a teszt szerint ezeket kell sorrendben felismernünk. Ha már a rózsa illatát sem érezzük, nagy a baj. „A szaglóérzék elvesztése olyan, mint a kanári a szénbányában – mondja Jayant M. Pinto professzor –, nem konkrét betegség, csak jelzi a veszélyt.” De ne ijedjünk meg, egy igazi pestisdoktor olyan illatfelhőt áraszt maga körül, hogy attól maga a halál is megfutamodik. ♡

* *Hagyományos velencei karneváli köszöntés*

**Canaletto látképe
a Canal Grandéről,
1730 körül**

volt hősnek látszani, ők kényelmesen helyet foglaltak a fizetett zsöllyékben, s onnan nézték, többnyire maszkok mögé rejtőzve, ahogy a *cortesánik* bevonszolják kötélen a bikát, meggyújtják a szarvára erősített petárdát, s amikor a szerencsétlen állat már azt sem tudja, hol van, rájuk eresztik a különlegesen képzett harci kutyákat, melyeknek a bika fülét kellett leharapniuk. Ugyanilyen vadul, véresen és kegyetlenül zajlott a medvetáncolatás és a néhány évig divatos orrszarvúheccelés is.

A legnagyobb izgalmat azonban a szerencsejáték keltette. Karnevál idején egész Velence játéklarangja változott. A maszkok mögé rejtőzött kalandorok, hamiskártyások, besúgók és bérgyilkosok világa volt ez, a Sóhajok hídján eltüntetett politikai ellenfeleké, ármány és intrika, ahol a látszatdemokrácia mögött egyetlen elhibázott mondat Casanova sorsára juttathatta az embert. A külsőre színpompás kalmárdemokrácia kétszínűségét semmi sem jellemezte jobban, mint a Tízek Tanácsának „szigorú” rendeletei. A XIII. századtól kezdve szinte évtizedenként betiltották a kártyaklubokat, játéklarangokat, rendeletek tömegével sújtották a híres velencei kurtizánokat (egy időben még öltözködésüket, hajviseletüket is külön szabályozták – a betiltott hajviselet persze azonnal divat lett az úri hölgyek körében), mindez semmit nem ért. 1638-ban a híres dózse, Marco Dandolo palotájában működött Európa leghíresebb kaszinója az *Il Ridotto*

Pubblico, s a termekben ismert arisztokraták tartották a bankot magánvagyonukkal felelve a tétékért. Ami pedig a prostituáltak számát illeti, nos, az már 1509-ben elérte a tizenkétezeret (!), úgyhogy a Serenissima kénytelen volt ezer kurtizánt Mestrébe küldeni, a szárazföldi hadsereg boldogítására.

Ha be akarunk pillantani a maszkok mögé, az is elég, ha belelapozunk a velencei irattárban a kémjelentések, rendőrségi beszámolók titkos rekeszeibe. A legrégebbi dokumentum 1268-ból megtiltja a *mattacinó*knak a tojásdobálást. Ezek a dolmányos, körgalléros firmák kötényükben több száz kifúrt és rózsavízzel töltött tojással indultak útra, s megdobálták a hölgyeket. (Mi sem jellemzőbb Velence szellemiségére, mintsem, hogy a *mattacinó*kat nyuszinak öltözött tojásárusok hada kísérte arra az esetre, ha elfogyna a muníció).

1339-ben (a megszorodott és felderítetlen gilkosságok miatt) a Nagytanács megtiltja például a maszkosoknak, hogy éjszaka álruhában az utcára menjenek. Az 1458-ban kitört botrány miatt (férfiak apácának öltözve beszótktek az egyik kolostorba) a Nagytanács azt tiltotta meg, hogy férfiak női ruhát öltsenek. 1502-ben a fegyverviselést, rá két évre az álszakáll viselését kellett megtiltani. 1546-ban be kellett tiltani az egész mulatságot – ezúttal nyomós ok, a pestis miatt. De volt még számos rendelet, amit sohasem tartottak be. Tilos lett volna papnak, zárandoknak vagy

bérgyilkosnak öltözni, a *moresque* nevű szaracén harci táncot ropni, vagy a hölgyeknek tilos lett volna a híres velencei koturnust, az ötven centiméter magas cipőt, a *socquet* hordani (érdekes módon a tanács indoklása szerint – minő álszentség! – nem a balesetveszély, hanem a szoknyához szükséges bársony pazarlása miatt), és természetesen többször betiltották a hajfestést is, de hát ez csak olaj volt a tűzre a szőkített hajú velencei kurtizánoknál.

Amit nem tiltottak be, pedig sokan így lelték halálukat, az a korcsolyázás volt. Amikor befagytak a csatornák, vagy lefagyott maga a Szent Márk tér és a Giudecca rakpartja is, a megmámorosodott szigetlakók fakorcsolyát kötve táncoltak a jégen vagy tolták az arisztokrata hölgyek szánkóit.

A karnevál története persze egybemosódik a híres velencei maszkok történetével. „Bella maschera!” – mondja az olasz. „Szép maszk!” – mondja a magyar, s a kifejezés nemcsak maskarát jelöl, hanem erkölcsi ítéletet is takar, hiszen köztudott, hogy az ember jelleme az arcára van írva.

Oscar Wilde persze fordítva látja, szerinte egy szép maszk sokkal többet elárul a gazdájáról, mint maga az arca. S az öreg írnek újfent igaza van: aki valaha is részt vett a Szent Márk téren („Európa legszebb szalonjában”, ahogy a teret Napóleon nevezte) a karnevál megnyitóján, beverekedte magát a Café Florian elvarázsolt és zsúfolt termeibe, találkozott Karnevál Hercegével, bejutott a városháza vagy valamelyik magánpalota báljára, pontosan tudja, hogy itt minden fordítva van, itt az álom valóság és a valóság álom. Itt a lovak nem a földön járnak, hanem a székesegyház előtt a levegőben, az oroszlánoknak szárnyuk nőtt, s amikor a város terecskéi víz alá kerülnek, „a galambok a halakra tojnak”.

Pestisdoktor középkori grafikán

Aki itt maszkot ölt, a San Geremia tér sarkán könnyen Casanovába botlik, a Quadri kávéház ajtaján Marco Polo lép ki, a gondolatemetőben pedig Musset és Lord Byron beszélgetnek. Mintha az egész középkor, az ókor, mintha az egész színháztörténet itt születne újjá. A görög komédia maszkjai a római attellane viaszálarcai, a commedia dell'arte jelmezei keverednek XXI. századi fantáziapofákkal. Fellini Casanovájának és Satyriconjának örült kavalkádjá ez: a spanyol eredetű *domino* kart karba öltve táncol egy német Hanswurst-fazonnal, Dionüszosz az egyiptomi Osirisszel kokettál.

A mai, modern maszkok azonban csak megtúrt vendégek a lagúnák városában. A velencei maszkok eredete az idők homályába vész, s ezt még a hátizsákos, „egynapos” turista is érzi, amikor a végeláthatatlan tumultusban ösztönösen utat nyit egy-egy hamisítatlanul ősi maszk előtt. Itt ugyanis minden a helyén van: az öltözet, az álarc, a mozdulat. Nem véletlenül jelenti lombardul a *maska* a halott költő lelkét: a velencei maszkok valami időn és téren kívülit sugároznak, valami archaikus üzenetet hordoznak, s az ember kollektív tudatalattijában megérzi a mítosz jelenlétét.

Ilyen ősi velencei maszk a fentebb már említett mattacino mellett a *Bauta*. Akár „nemzeti maszknak”, vagy a Serenissima hivatalos álarcának is nevezhetnénk. Számtalan festményen tűnik fel (a Guardi testvérek vagy Pietro Longhi képein), számtalan könyvben, metszeten szerepel. Az öltözet négy meghatározó elemből áll: a háromszögletű fekete kalap, a fehér lárvaszerű félarc (ez a *bauta*), a fekete selyemből készült váll-lepel (fehér zsabóval) s a háromnegyedes fekete köpeny. A *bauta* szó eredetét homály fedi, a tudósok csak abban értenek egyet, hogy ideálisabb maszkot elképzelni sem lehet: a bautát viselheti nő és férfi, nemes és pór, lehet benne inni, enni, s fel

Moretta-maszkos hölgy közepén

Pulcinella rajzon

Bauta-maszkos férfiak illusztrációkon

Commedia dell'arte figurák

lehet ismerni viselője hangját. Nem véletlen, hogy ezt az álarcot részesítette előnyben maga Casanova is, s hogy a Nagytanács kizárólag ennek a maszknak a viselését engedélyezte egész éven át, azt remélve, hogy a gyilkost legalább hangja alapján azonosíthatják.

Hasonlóan ősi maszk a *Pestisdoktor* is. A különbség csak az, hogy ennek a maszknak jól ismerjük a születését. A Pestisdoktort egy francia orvos, Charles de Lorme „találta fel”. Az 1630-as nagy pestisjárvány idején jegyezték fel szemtanúk egy francia orvos „különös öltözékét”. A mi derék, fertőzéstől rettegő franciánk hosszú madárcsőrzerű maszkot öltött, s tetőtől talpig „beöltözött” (bokáig lenyúló, nyakig gombolt köpeny, orvosi sapka, kesztyű). Még a méretes pálca is csak arra szolgált, hogy a betegek ruháját azzal emelje fel. A rettegett járvány praktikus maszkját aztán a karnevál a maga morbid humorával „beemelte” a velencei maszkok közé, azt a böles szemléletet bizonyítva, hogy csak attól nem félünk, amin nevetni tudunk.

Hagyományos női maszk a *moretta*. Fekete bársonyból vagy bőrből készítették (s készítik ma is), ám a XVIII. századi változatát nem masnival kötötték a fejre, s még csak nem is kézben tartották az arc elé, hanem a maszk belsejében lévő pócköt a fogukkal szorították.

Különös maszk volt még a *gnaga* (női ruhába bújt férfiak hordták), *Bernardon*, aki a „francia betegséget” átkozta, kávéházi dalokhoz járt obszcén dalokat da-

lólva, mint valamiféle AIDS-ellenes kampányfigura, s itt volt a Goldoni teremtette nagyotmondó *Bonagrazia* úr, aki már akkor azt hirdette, hogy hatalmas birtokai vannak a Holdon.

Az ősi maszkok viselői többnyire méltóságteljesen végigvonultak a piazzákon, a néppel csak ritkán vegyültek el. Az igazi népi figurák a *commedia dell'arte* (az olasz népi színjátszás) teremtményei voltak és maradtak mindmáig.

Rögtön elsőként itt pöffeszkedik *Pantalone*, a zsugori velencei kalmár sántító úkapja. Prüszkölve, szipakolva menekül a tömegben, testhez simuló vörös kabátkájában, hegyes orrú velencei-török cipőjében, fekete bársonyköpenyben. Nem ő kapta a nevét a nadrágról, ahogy sokan gondolják, hanem fordítva: 1635-ben XIII. Lajos udvaronca, bizonyos Brunswick gróf másolta le a velencei maszkot, s térd fölött szalaggal elkötve *Pantalone* öltözkét divatot teremtett.

És itt sündörög fekete ruhájában, piros fél álarcában *Dottore* is, a bolognai áltudós, aki hol orvosnak, hol prókátornak adja ki magát, s mögötte leselkednek a karnevál legszínesebb figurái, a zannik, *Arlecchino*, az ostoba és lusta, valamint *Brighella* az okos szolga alaptípusa. Ez utóbbit Beaumarchais tette halhatatlanná Figaro alakjában. Neki – lévén parasztleány – fekete vagy sötétzöld a maszkja, arcát kis hegyes kecskeszakáll és hatalmas bajusz díszíti. Ruhája fehér, zöld csikokkal,

övében erszény és tör. Itt hözöng a hetyke *Capitano* is, aki Plautus híres komédiájából, *A hetvenkedő katonából* bújt elénk, öltözéke is harcias: spanyol körgallért, tollas-díszes hadi öltözetet visel, kezében hosszú, kétélű kardot lóbál, olyan, mint egy feldühödött kakas. S még sorolhatnánk az ismert figurákat: a bájos és cselszövő szolgálólányt *Colombinát*, a fehér süvegű, fehér ruhájú, vörös képű és nagyorrú nápolyi bohócot, *Pulcinellát*, akit Tiepolo tett halhatatlanná festményein.

Ha valaki önközül rászánná magát, mint e sorok írója is, hogy időt, pénzt és fáradságot nem kímélve maskarába öltözik, s február végén, vállalva a hideget, elvegyülne a velencei forgatagban, találkozhatna a többiekkel is, akiket most leírni nem volt érkezésünk. S annak – garantálhatjuk – életere szóló élményben lenne része. A törpekirályok, pávalegyezőbe öltözött lárvaarcok, vízi tündérek és pogány hercegek, madárszörnyek és Napistenek földöntúli forgatagában, a színek, illatok, fények kavalkádjában a megfáradt mai ember ugyanis egyszer csak *kihullik* az időből, elveszti realitásérzékét, hirtelen nem is tudja, hol van: egy ókori pogány rituálén, egy film díszletei között, a Térben vagy az Időben, játékban vagy valóságban, a múltban vagy a jövőben? Önmagában vagy önmagán kívül? Vagy tán éppen mindezek között. Az egyetlen helyen, ahol mindez lehetséges: a világ leg-szebb színházában, azaz Velencében, karnevál idején. ♦♦

A Regata hajófelvonulás a Canal Grandén, Canaletto képe, 1740 körül

Pantalone

„Nincs termet és arc ily szép, így beszélek,
És nincs hűség igazabb és nagyobb,
saját bírám, én döntöm el, mit érek:
mindenkinél mindenben több vagyok.”

(William Shakespeare: LXII. szonett, részlet
Szabó Lőrinc fordítása)

WELTLER ILDIKÓ

VELENCÉBEN, KARNEVÁL IDEJÉN

„Az ember akkor legkevésbé önmaga, ha saját alakjában beszél.
Adj neki álarcot, s az igazságot fogja mondani.” (Oscar Wilde)

Karnevál, maszkok, Velence. Nem sokat kockáztatunk, ha azt állítjuk, hogy a velencei a világ legnevezetesebb karneváljai közé tartozik. A kosztümös bálók, a csatornák között sétálgató, művészi szép maszkok semmihez sem fogható hangulatát valószínűleg mindenki látta már legalább képeken. Talán azt is sokan tudják, hogy a velencei egyúttal a legrégebbi karneváli ünnepek közé is tartozik. Már a Velencei Köztársaság, a Serenissima idején is fontos eseménynek számított: karnevál alkalmával mindenféle színlelés és átverés megengedett volt, bárki beöltözhetett, s erre az időre eltűntek a társadalmi különbségek. Hosszú története ellenére azonban, s ezt már kevesebben tudják, Velencében csaknem kétszáz évig nem karneváloztak. A Velencei Köztársaság bukása (1797) után, amikor a terület osztrák és francia uralom alá került, csak két szigeten, Muranón és Buranón élt tovább a hagyomány. A nevezetes esemény a múlt század hetvenes éveinek végén, lényegében civil kezdeményezésre éledt újjá, és 1979-től gyönyörködhetünk benne abban a formában, ahogyan manapság ismerjük.

Velencei gondolák a háttérben
a San Giorgio Maggiore-szigettel

Fotó: Klotz Miklós

De milyen is voltaképpen a velencei karnevál? Irdatlan turisztikai látványosság és mindent elárasztó tömeg, vagy fellelhetők még a hagyományok is? Azt mondhatnánk, mindkettő egyszerre igaz. Kétségtelen, hogy az évről évre egyre hatalmasabb emberáradat sok szempontból meglehetősen turistássá teszi az eseményt, ugyanakkor azok a velenceiek, akik az ünnep idejére beöltöznek vagy maszkokat készítenek, évről évre nagyon készülnek rá. (Éppen ezért szomorú, hogy 2020-ban a jól ismert járványügyi okokból idő előtt be kellett fejezni a karnevált, 2021-ben pedig nem a megszokott módon, az utcán tartják meg, hanem online közvetíténeket bizonyos beltéri eseményeket.)

Velencében tizenegy napig karneváloznak: a torkos csütörtök (ez, az újabban bevezetett magyar szokástól eltérően, hagyományörző országokban a farsangi időszak csúcspontja) előtti szombattól egészen húshagyó keddig. Hatalmas vándorszínház, álarcosbál veszi kezdetét az utcákon, nemcsak a Szent Márk tér, hanem a lagúnák, a kis utcák és terek, a villák és az egykori főúri paloták is megtelnek emberekkel. A karnevált évről évre több mint félmillióan ünneplik a világ egyik legszebb színpadán, Velencében.

Az esemény menetrendje a nyolcvanas évek elejétől lényegében változatlan: minden alkalommal egy fő téma köré épül a karnevál egész programja. Ilyen tematika volt

A Bauta-álarcot
csak velencei
arisztokraták
viselhették

A felvételeket
Klotz Miklós
„a karantén előtti
években” készítette
a velencei karneválon

például az utazás vagy a különböző kultúrák találkozása, de szenteltek már karnevált hírességeknél, például Casanovának vagy Fellininek is.

A karneváli programok középpontjában természetesen a világ egyik leggyönyörűbb helyszíne, a Szent Márk tér áll, az ott felállított hatalmas színpaddal, ahol minden este valamilyen nagyszabású eseménynek lehetnek tanúi a Velencébe látogatók. Emellett persze az egész városban tartanak utcai műsorokat, a történelmi hagyományok jegyében, az utcákat előzőnlő, mulatni és magukat észrevetelni vágyó, jelmezbe bújt emberek forgatagában. Számos spontán menet, tánc és sok-sok zene teszi örömtelivé a karneváli hangulatot. A karneválhoz szorosan hozzátartozik a velencei jelmezek és maszkok készítése is (a kézművesség e szép hagyománya, egyre kifinomultabb technikákkal, a XIII. századtól fennmaradt), amelyeknek eladása ugyancsak robbanásszerű növekedésen ment át. A legszebbnek tartott maszkokat és jelmezeket minden esztendőben külön díjazták.

Jóllehet óriási idegenforgalmi eseménnyé nőtte ki magát, a velencei karnevál képes volt megőrizni különleges hangulatát. Az önfelelt szórakozás, a művészet, a történelem és a kultúra varázslatos elegyével állunk szemben, amelyre a hajdani télbúcsúztatók gondtalan önfeledtsége

mindmáig jellemző, ahol hagyomány és újítás jól megfér egymás mellett, s ahol a XVI. századi kimért úrhölgyek pompás ruházata és a modern jelmezek egyaránt helyet kapnak valamiféle különös időtlenségben. Szokatlan, álomszerű látványosság ez, szürreális és magával ragadó ünnep a város megannyi pontján, az utcán és a lagúnák között, a Rio di Cannaregio vizén, a Canal Grandén, az egykori főúri palotákban és az elegáns szállodákban.

A Szent Márk téren számtalan ünnepi eseményt csodálhatnak meg a nézők: akrobaták és táncosok felvonulását fény- és hangjátékkal, táncelőadást a vízben és a levegőben, *a világ minden tájáról érkező maszkok és jelmezek felvonulását*, zárásként pedig, húshagyó kedden, látványos tűzijátékot.

Az Angyal repülése

A minden évben nagyon várt szórakoztató és látványos események közül két olyat érdemes kiemelni, amelyet régi hagyományok alapján elevenítettek fel. Az egyik az Angyal repülése (Volo dell'Angelo), a karnevál egyik legnagyobb látványossága, amelyet az első vasárnap rendeznek meg, s voltaképp karneválnytitónak tekinthető. A műsorszám eredete a XVI. században keresendő, amikor a karneváli ünnepek idején egy török akrobatának egy kifeszített kötélén sikerült eljutnia a Szent Márk-bazilika harangtornyának egyik ablakáig egy, a kikötőben horgonyzó hajótól, úgy, hogy csupán egy rúd segített neki az egyensúlyozásban. Ezután elérte a dózsepalota díszes loggiáját is, és ott hódolatát kifejező ajándékot nyújtott át a dózsénak. A hihetetlen vállalkozás sok fiatal szemében a bátorság és az ügyesség próbája lett, s hamarosan a karnevál hivatalos nyitóeseményévé vált.

A Rialto híd a Canal Grandén

ALFRED DE MUSSET

VELENCE

Velencén rőt az este,
Nem ing a bárka teste,
Nyugszik halásza mind,
Lámpás sem int.

De ülve esti parton
A bronz oroszlán zordon
S nehéz talpat emel
Az égre fel.

Körül, a habban ázva,
Hajók s dereglyék száza,
Mint halk kócsagsereg,
Úgy szendereg.

S fölöttük, míg az estben
Száll vízi pára resten,
És könnyű szél kereng –,
Zászlócska leng.

A Hold az Ég piarcán
Elbúvik, s szende arcán
Csillagos fellegek
Fátyla lebeg:

A Szent Kereszt-apátnő,
Ha ölti fátyolát ő,
Igy hull rá árnyvető
Sűrű redő...

S a vén palota-ormok
S a sok bús ivű csarnok
S lovag-lépcsőn a sok
Hószínű-fok,

S hidak, az út-erekkel
S a mord szobrú terekkel
S a rév, mely rengni kél,
Ha száll a szél,

Mind hallgat: néma város,
Csak egy-két alabárdos
Jár, hol bátyázva áll
Az árzenál.

Oh, most míg hold dereng itt,
Hány drága lány mereng itt,
Hány gyöngyvirág, remek,
Vár, les, remeg...

Ragyogni báli éjen
Hány öltözik kevélyen,
S éjszín álarcot ölt
Tükre előtt.

Fekszik párfömös ágyban
A szép Vanína vágyban
S alétan, még ölel –,
Így alszik el.

S Narcisa a bolondos,
Víg gondolán kalandos
Mámor közt hajnalig
Dalol, iszik...

S ugyé, Itáliába
Kissé mindenki kába,
S gyönyörre adja itt
Bús napjait?

Ne bánjuk hát, ha kong a
Vén dózse-kastély lomha
Avítt órája zord
Bús óra-sort.

Számláljuk, édes, inkább
Makrancos, szép rubinszád
Csókját, melyet vagy ád,
Vagy megbocsát!

S számláljuk sok-sok könnyed
Bájad s az enyhe könnyet,
Melyet fakaszt az éj
S a drága kéj!

(Tóth Árpád fordítása)

Máriák ünnepe

A másik kiemelkedő hagyományörző eseménynek, a Máriák ünnepének (Festa delle Marie), bár nehéz elhinni, még ennél is régebbi gyökerei vannak. A szép hagyomány eredete vélhetőleg egészen 943-ig nyúlik vissza. Akkoriban Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe alkalmából, február 2-án tizenkét szegény családból származó, a legszebbnek választott menyasszony esküvőjét ünnepelték, akik gazdag velencei családoktól kapták hozományukat. Történt, hogy egyszer az esemény során isztriai kalózok elrabolták a menyasszonyokat és a busás nászajándékot, a velenceieknek azonban szerencsére sikerült kiszabadítaniuk a fiatal szépségeket. A velenceiek szentül hitték, hogy Szűz Mária járt közben az érdekében, és attól kezdve bevezették a Máriák ünnepét. A tizenkét kiválasztott, gyönyörűen felöltötött lány ünnepélyesen felvonultatták a Canal Grande vizén, és különféle ünnepeken vettek részt. Az eseményt, valószínűleg a nem csekély költségek miatt, egy idő után eltörölték, több mint hat évszázados kihagyás után

Sok éven át kizárólag hivatásos kötél-táncos mutathatta be: szárnyakat helyeztek rá, s a harangtorony és a palota között kihúzott kötélen gyűrűk segítségével ereszkedett nagy sebességgel lefelé. A loggiára érve az „angyal” ajándékot vagy pénzt kapott a dőzsétől. Sajnálatos módon 1759-ben azonban bekövetkezett a tragédia: az akrobata a téren álló tömeg közé zuhant. Ezután döntöttek úgy, hogy az embert egy fából készített galambbal helyettesítik. A figurából, amelyet hasonlóképp eresztettek le, útközben virágok és konfetti hullott alá a téren összegyűlő emberekre. Az esemény a Colombina repülése (Volo della Colombina) nevet kapta. (Colombina, az agyafűrt cselédlány a commedia dell'arte velencei szereplője, s a colomba szó egyúttal galambot is jelent olaszul.) Ezt a hagyomány elevenítették fel a karnevál újjáéledése után, először hasonlóképp galamb alakú figurával, 2001-től pedig újra hús-vér emberrel. A látványos esemény során egy díszes, korabeli ruhába öltözött hölgy száll alá szép lassan a harangtoronyból a téren álló tömeg és a „dózse” elé.

1999-től tartják meg újra. Napjainkban tizenkét velencei lány vonul fel korabeli ruhába öltözve az első szombaton, zászlóvivők, zenészek és koszorúslányok kíséretében, egészen a Szent Márk térig (a hagyományos menetet amolyan modern szépségversennyel ötvözik). Másnap a zsűri kiválasztja a győztest, s ő lesz annak az évnek a Máriája. 2011-től a karnevált mindig az előző esztendőben legszebbnek választott Mária nyitja meg.

A karnevál záróeseménye egy más jellegű, ellentétes irányú „repülés”: az utolsó napon, az az évi legszebb Mária megkoronázása után, a Szent Márk térről felhúzzák a harangtoronyba Velence zászlaját, amelyen a város jelképe, a szárnyas oroszlán látható, miközben a világhírű velencei operaház, a La Fenice zenekara Szent Márk himnuszát játssza. Méltóságteljes és látványos lezárása ez húshagyó kedden egy semmihez sem fogható ünneppsorozatnak. Másnap, hamvazószerdán Velencében is beköszönt a nagyböjt időszaka, s az élet szép lassan visszatér a megszokott hétköznapokba. ❖

Az eredeti velencei maszkokat a világ minden tájáról érkező látogatók, az idők folyamán továbbformálják
Fotó: Kloiz Miklós

KARNEVÁLI KÍNÁLAT ZENÉBEN

„A nagybőjt előtti időszak népiünnepélyei sem lehettek meg muzsika nélkül, a legtöbb zeneszerző fantáziáját megmozgatta a farsangi időszak. A karnevál vidám-bolondos hangulata számtalan zeneszerzőt ihletett meg” – olvashatjuk Csermák Zoltán operakutató esszéjében. Az ő írásából adunk most közre kuriózumnak számító részleteket. (A szerk.)

Venecia és a karnevál fogalma az elmúlt évszázadokban szinte egybemosódott... És amikor a karnevál véget nem érő bacchanáliává terebélyesedett, minden bizonnyal megértő fülekre találtak Monteverdi szerelmes, helyenként érzéki madrigáljai. Adriano Banchieri, a nagy mókamester is mindent elkövetett, hogy a télutó emlékezetes maradjon. *Farsangi köszöntője* és strófikus tavaszköszöntő dala, az *Álarcos villanella* a szebb napokat idézi. De műsoron lehetett az *Állatok rögtönzött ellenpontja* című műve is, ahol egy kutya, egy macska és egy kakukk is ellenpontot énekel a basszus monoton szólamára.

Paganini hatása... A XIX. század elején született Ernesto Cavalli *Veneczi Karnevál* című, zongorára és klarinéttra komponált színes darabját kevésbé ismeri a nagyközönség, de Niccolò Paganini hasonló című alkotása viszont fülbemászó dallamával vált igazi slágerré. A húsz variáció a hegedűművészek kedves darabja, Lakatos Sándor, a híres primás repertoárján is szerepelt. Paganini virtuozitása nagy hatással volt a francia Jean Baptiste Arbanra, aki trombitára szerezte a *Veneczi karnevál* című opusát. Noha Arban elég termékeny zeneszerző volt, az utókor mégis csupán e műve alapján emlékezik rá. Paganini és a *Római Karnevál-nyitányt* megalkotó Hector Berlioz kapcsolatában gyakran emlegetnek egy anekdotát. A kortársak véleménye szerint Paganini fősvénységéhez képest Molière Harpagonja igazi Mecénás lehetett. Egy alkalommal a párizsi kórház javára szervezett jótékonyági koncerten való szereplésre kérték fel az „ördög hegedűsét”, aki kereken megtagadta az ingyenes fellépést. A párizsi közönség körében a fukar művész ellen lincshangulat uralkodott el. Ám Liszt tanácsára – oldva a feszültséget – nagyobb összeget ajándékozott a beteges, állandó anyagi gondokkal küzdő Berlioznak. A „programzene atyja” a nyitányt eredetileg Benvenuto Cellini vígoperá-

jában közzenének szánta. A római utcák forgatagát bájos, angolkürtön előadott szerelmi idillek váltják, s helyet kap benne a népszerű tüzes, 6/8-os ütemű népi tánc, a saltarello is. Ugyancsak a saltarellót párosította a karneváli hangulattal Eugène Ysaÿe belga hegedűművész, aki Guarneri hegedűjén tette ismertté a művet.

Meg kell említenünk André Camprának, a Lully és Rameau közötti korszak neves operakomponistájának a *Velencei karnevál* című operáját is. Orléans-i Fülöp régensége idején a legmagasabb zenei körökbe emelkedett szerző e művében szerencsésen egyesíti a francia és az olasz stílust, s az operaballet műfaj megteremtésével új iskolát alkotott. A francia romantika egyik legszínesebb egyénisége Camille Saint-Saëns. Zeneszerző, tanár, karmester és kritikus volt egy személyben, s művei alapján a vigalom sem állt tőle messze. A *Sámson és Delila* bacchanáliája már túltesz az önfeledt mulatságon, viszont az *Állatok farsangja* című humoros műve mindenképpen az ünnepkörbe illik. 1886-ban egyik kollégája hangversenyét lepte meg „zoológiai fantáziával”. Az állatok mögött emberi jellemek húzódnak, s becsempészte a tételek közé az akkori billentyűst, manírokkal karikírozva a zongoristát mint külön állatfajt. A Hattyú tétel mind a mai napig a csellósok kedvenc darabja. Robert Schumann szintén Paganini hatására kezdett behatóbban foglalkozni a zenével: a hegedűművész frankfurti előadóestje adott neki életre szóló inspirációt. A romantika nagy lírikusa nem tartozott az önfeledten mulató zeneszerzők közé, már huszonhárom éves korában elhatalmasodtak rajta kedélybetegségének első jelei, végül elmebajos lett. Fiatalkori zongoraműve, az op. 9 *Karnevál – az Apró jelenetek négy hangra* alcímet kapta – valójában több témát felölelő lírai sorozat. Rendre felvonulnak benne az olasz commedia dell'arte hagyományos figurái: Pierrot, Arlequin, az álmodozó Eusebius, az energikus Florestan.

A Strauss család és az orosz zeneszerzők... Ennél jóval gazdagabb a Strauss család karneváli kínálata: atya és fia nagy vetélytársak voltak a zene területén. Ez a versengés egészen 1849-ig, az apa haláláig tartott. Míg az idősebb Strauss többek között *Párizsi karnevált* és *Bécsi karnevált* hagyott a hálás utókorra, addig az ifjabb Johann Strauss, a „valcerkirály” a *Római karneváljával*

CZIGÁNY GYÖRGY TÍZ MONDAT A GYÁSZ- GONDOLÁRÓL

Leányánál, Wagneréknál lakik Liszt Ferenc Velencében, a Palazzo Vendraminban, amikor egy halotti gondola látványa balsejtelmeket, izzó látomásokat kelt benne. Hat héttel Wagner halála előtt írja meg a *Gyászgondola* első változatát. Az evezőlapát lassú lüktetését sejtethetjük e fájdalmas, makacs, monoton zongoradarab egymásra torlódó, felfénylő és árnyékba boruló, kegyetlenül ismétlődő harmóniáiban. Liszt öregkori, modern, végsőig lecsupaszított darabjait Wagner értetlen nyugtalansággal hallgatta, úgy látszik, lezárult életművén túla a zseni sem láthatott. A *Gyászgondola* második, kései megfogalmazása pedig már Liszt utolsó hónapjainak szikár csendjéből való. Nemcsak tengert terelő lapát, emberi szív lüktet a *Gyászgondola* taktusai sodrában, a vízbe vert árnyukon ingó palotatorok kialvó ablakainak kocka-sötétjében. Szorongó szív hajtja ezt a gondolat, a sejtelem, hogy folyton távolodnak az élők, egyre messzebb vagyunk egymástól, s ha együtt, akkor is kisebbedőn, eltűnőben. Közel a halál tart meg. Hiszen halottunk mindig karnyújtásnyira van álló időben, akár a hátrahagyott útítaska, melynek csatja ismerősen villan, ha reggel a napfény megérinti. S ez mintha dallam is lehetne, áldott, amit riadt örömmel dúdolunk. ♣

és a *Farsangi dalával* bővítette az ünnep zenei kínálatát. Leghíresebb nagyoperettje, a mára már klasszikusnak számító *Denevér* is egy önfeledt szilveszteri, avagy farsangi mulatságba ágyazott történeten alapszik.

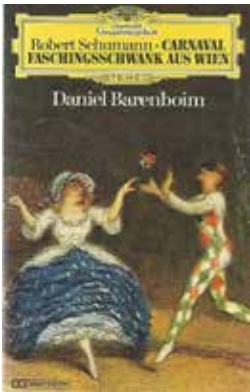
Az orosz szerzők is letették névjegyüket a vigalom terén: Csajkovszkij *Évszakok* című kompozíciójában is felbukkan a *Farsang* tétel, s Glazunov is e néven komponált nyitányt. Szergej Prokofjev *Rómeó és Júliájában* nagy szerep jut a maszkabálnak, s Sztravinszkij *Petruskája* is az egykori szentpétervári farsang hangulatát idézi. A történet szerint a pantomim vásári forgatagában a varázsló bábuja életre kel, s elindul megismerni a világot. Aram Hacsaturján örmény zeneszerző is megmártózott a műfajban. A népszerű komponista Lermontov *Álarcosbál* című művéhez komponált a háború alatt kísérezőjét. A nagy romantikus író-költő drámájának témája gyökeresen elút a vidám időszakban megszokott hangulattól: egy tragikus szerelem történetét álmodta meg. Hacsaturján déli temperamentumával a feszültség oldására törekedett, a kísérezőből készült szvit és a keringőtétel is igen népszerű. Poldini Ede művein generációk nőttek fel.

A magyar zeneszerzőket is megérintette a téma. Liszt Ferenc *IX. Magyar Rapszódijában* a *Pesti karnevál* alcímet kapta, s a mester egyik vázlatkönyvéből tudjuk, hogy a dallamot egy cigányzenekart hallgatva jegyezte le. A fináléban felcsendül a népszerű műdal: „Mikor én még legény voltam...”. A legterjedelmesebb rapszód-

A Vendramin Calergi-palota. Itt halt meg Richard Wagner 1883-ban, a palotában ma Wagner-múzeum működik

Claudio Monteverdi

Robert Schumann:
Karnevál, op. 9.
Farsangi jelenetek
Bécsből, op. 26.
lemezborító

Egy hajdani velencei
karnevál jelmezei...

ák közé tartozó, 1848-ban keletkezett mű a magyar táncdallamok színes kavalkádja, s nem nélkülözi a liszti humort sem. Egy opera, amely már nevében is viseli az időszakot, Poldini Ede: *Farsangi lakodalom*. A szerző olasz gyökereire volt büszke, a fiatal tehetséget Johannes Brahms karolta fel. Poldini a nemzeti romantikát szerencsésen ötvözte az új európai, a posztromantikát követő áramlatokkal. Főleg színpadi művei tették ismertté. Meseoperáin – *Hamupipőke*, *Csipkerózsika*, *A vasorrú bába*, *Csavargó és királylány* – generációk nőttek fel. A *Farsangi lako-*

Carlo
Goldoni,
1757

dalom története nem túl bonyolult: az esküvőre készülő lányos házat hóvihár zárja el a külvilágtól. Az örömanya, hogy a drága ételek ne menjenek veszendőbe, betereli az utakon rekedt népet a kúriába, köztük Kálmánt, a csurgói diákot. A fiatalember beleszeret a menyasszonyba, akinek nincs ellenére a széptevés. Amikor kiderül, hogy az eredeti vőlegény is elakadt egy csinos kisasszonyos udvarháznál, már érik a vidám farsangi befejezés. Az 1849-ig ősbemutatón Kálmán szerepét Székelyhidy Ferenc énekelte, és Sárdy János karrierje is e figurához kötődik. A Hungaroton hanglemezen többek között Melis György és László Margit hangját élvezhetjük. Dohnányi Ernő *Winterreigen* című darabja is a farsangot idézi: az általa megálmodott álarcos mulatságon a szerző saját baráti körét lépteti fel. A tíz bagatellben keringők, indulók, mazurkák adják meg a vidám légbört. Weiner Leót Bartók, Kodály és Dohnányi árnyékában a kismesterek között tartja számon a magyar zenetörténet. Pedagógiai nagyságát több generáció dicséri, s számos kompozíciója is bizonyítja: a „kis” jelző talán változtatásra szorul. Az Opus 5. *Farsang* humoreszkje, szonátaformája alapján tulajdonképpen szimfonikus költemény, s története is kiviláglik: a vendégek farsangi vigalomra gyülekeznek, a főtéma is az orgonapont felett először hegedűkön, majd trombitákon, végül a teljes zenekaron, fortissimón szólal meg. A mű megjeleníti a teljes báli életet, a társaság a két tánc között kicsit pihen, az öregúr pedig kissé felönt a garatra. Az egyik vendég nekibúsul, s egy szeparéban húztatja kedvenc nótáját a cigánnyal. A zene lassan elhalkul, a farsang ezzel továtúnik, hamvazószerda már egy komorabb üzenetet, a memento morit sugallja. A nagybőjtnek is megvan a maga dallamvilága, amely később a húsvét, a feltámadás örömet vetíti elénk. De erről később szólnunk...

❖ Összeállította: **Simon Erika**
(A cikk teljes terjedelemben
az Erdélyi Napló online oldalain olvasható.)

TELIHOLD VELENCÉBEN

Ezen a címen jelent meg **Bánki Éva** legújabb kötete a *Jelenkor* Kiadónál. A szerző a Velence iránti szenvedélyes érdeklődésének és egy ösztöndíjas lehetőségnek köszönhetően kislányával együtt három és fél hónapot töltött el a városban. Útirajzából érzékletes képet kap az olvasó Velence hétköznapi életéről és a turisták számára láthatatlan lakosairól is egy felnőtt nő meg egy kislány szemével.

(Részlet a regényből)

„A nap csak a mi érkezésünk örömeire sütött ki. Február van, minden kő, minden fadarab, minden csempe hideget lehel. Sehol sincs meleg, se a múzeumokban, se a könyvtárakban, se a ferences *patronatóban*, ahova szülinapozni járok a gyerekekkel. Effie néni lakásában csak kora reggel és késő este működik a távfűtés. Természetesen hálószobákban alszunk. Hideget lehelnek asz újságok, a könyvek, a poharak, a törülközők, lúdbőrözve lépek ki reggelente a folyosóra.

A velenceiek – ahogy én látom – nem fáznak ennyire. Talán mert a meleggel és a hideggel kapcsolatos emlékeink is öröklődnek, az én őseim a kemence mellett húzták ki a telet, míg a Szűz városának, az Adria királynőjének alattvalói csodálatos palotáikban fűtés nélkül dideregtek.

A Római Birodalom karja a messzi északra is elért, tunikás-tógás rómaiak lakták a messzi Aquincumot, a

római katonák meztelen lábszárral, saruban vágta neki a germán erdőségeknél. Az előkelők villáiban központi fűtés volt, de mit érzett egy patrícius vagy patríciusfeleség, ha nadrág, zokni, harisnya nélkül ki kellett lépnie a hidegbe? Márpedig ki *kellett*, egy római nem engedhette meg magának, hogy ott-hon kuksoljon, hogy ne éljen társaséletet.

Ez a szabály Velencében is érvényes. A szomszédok, a rokonok nem rohannak el az utcán egymás

mellett, illik, sőt kell egy kicsit beszélgetniük. Effie néni napi bevásárlásai – csak leugrom ide a sarokra – ezért tartanak órákig. [...]

Semmi sem az, aminek látszik.

Ráadásul a nyakunkon a karneválipar. Én nem szeretem a barokk Velencét, a középkort kutatom és keresem, de most a város minden szegletében a barokk álomvilág fogad. Az utcasarkokon, sőt minden beugróban talpalatnyi helyen, híd alatt maszkárusok. Egy csomó nyugat-európai és amerikai most valósítja meg élete nagy álmát: méregdrágán márkinő- vagy márkiruhát bérel, és így sétálgat a városban fel-alá. Kicsit irigylem őket, és rosszmájúan elképzelem, hogy mennyire fázhatnak a tüllcsodák alatt. A legdrágább, a legdivatosabb jelmezek történelmileg teljesen érdektelenek, Disney hercegnős műarisztokratizmust, érzélgős „én kicsi pónim”-lelkületet árasztanak. De még csak két hete vagyunk itt, úgyhogy nem igazán volt időm belegondolni az amerikai popkultúra és a velencei látványvilág kapcsolatába.

És közben mi is órákon át bámuljuk a legkülönösebb, a legtrükkösebb jelmezeket a kirakatokban, és szinte beleszédülünk a papírmásé arcok halálos szimmetriájába.

Csak lassan értem meg, miért zavar ez az egész.

A hagyományos velencei maskarák, mint a hosszú csőrű pestisdoktor- vagy a commedia dell'arte-jelmezek, leginkább a halotti maszkokra emlékeztetnek. Vagy nem is a halottakra, hanem egy bennem (is) élő ösképre?

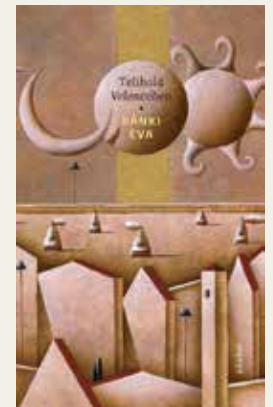
Miért is ne? Minden gagyiság, rossz ízlés, turistacsalogató trükk ellenére úgy érezzük, most a köd és a halottak uralkodnak Velencében.

Napok óta esik és esik, ezért a szobánkban Eszterrel a *Pinocchiót* olvassuk. [...] A jelenet, amikor Pinocchio nem tud ellenállni a színház csábításának, és eladja az olvasókönyvét, hogy a commedia dell'arte szereplőivel táncoljon, egészen másképp értelmeződik ebben az óriási, fedetlen bábszínházban, Velencében, a maszkok városában, mint a komor és pontos Óbudán.”

(Bánki Éva: *Telihold Velencében*, *Jelenkor*, 2020)

A dózsepalotát és a szárnyas oroszlant mindenki látni akarja

Fotó: Klotz Miklós

A REGÉNY MEGJELENÉSE UTÁNI EGYIK REFLEXIÓBÓL

„A San Zaccaria-kolostorban bolyongva átélhetjük a magyar történelemből is ismerős Orseolók korát, mikor is Velence, az Adria királynője befolyása alá vonta a születő kelet-közép-európai államokat [...], a Gritti-palota éttermében pedig a Mohács utáni Magyarország és Velence viszonyának tragikus epizódjait élhetjük át. [...] A múltidézéseket nagyon karakteres történelemszemlélet fogja keretbe. Bánki szerint a normannok és a velenceiek tettek a legtöbbet Kelet-Közép-Európa történelmi arculatának kialakításáért, és Velence tulajdonképpen hibázott, mikor Bizánc bevétele után nem költözött át a császárvárosba, és nem tett meg mindent egy, az oszmán-törökkel is szembeszállni tudó, nagy kelet-európai birodalom létrejöttéért. [...] Velencét nemcsak egy rendkívül művelt író, hanem egy kilencéves kislány szemével is látjuk, aki vidám játékvárosnak tekinti Thomas Mann, Lord Byron, Szerb Antal, Ezra Pound, Kosztolányi, Zrínyi és Babits borongós és ellentmondásos Velencéjét.” (Acsai Tóth András)

Zrínyi: Szigeti veszedelem, XIV. ének, autográf kéziratrészlet

BABITS MIHÁLY

ZRÍNYI VELENCÉBEN

Szent Márk dicső terén, melyet melán tapostam, valaha régesrég egy másik bús magyar, méltóbb költő mint én, és hős mint senki mostan, tiport hatalmasan, ki tudta mit akar!

Ki tudta mit akar s nem tudta, hogy a rosszban fogyhatlan a világ s nem tudta, hogy hamar ide vágy vissza a földről hol bármi sorsban élni és halni kell; mely ápol s eltakar.

Ezt mind nem tudta még s árva honára gondolt s döngött csizmája a márványon s lelke tombolt, látván sok harci jelt ős ívek oldalán.

Alkonyfelhő borult lagunára, piarcra, felhőn az angyalok készültek már a harcra, melyre a holtakat felkölté Alderán.

Szigethy Gábor Kosztolányi Dezső Velence című kötetéhez írt előszavából. (Forrás: mek.oszk.hu)

Aki nem járt itt, az is tudja: Velencében gondolán közlekednek az emberek, a szűk utcákban tengervíz csordogál, vízben állnak a középkori házak, a márványborítású paloták, a méltóságos homlokzatú templomok és Szent Márk terén ezrével röpökdenek, kezünkre szállnak a ricsajozó galambok.

Aki járt itt, tudja: reggeltől estig bolyonghatunk száraz lábbal a város zezugos sikátoraiban, apró hidak ezerein átbámulhatjuk óráig a riók lassan mozgó mélyzöld vizét, kimenekülhetünk a San Marco és a Rialto idegenek nyüzsgésétől zajos, vásári forgatagából a régi házacskák övezte terekre, távoli hallgatag katedrálisokba, ezeréves komor falak közé.

Utazunk: bekukkantunk egy országba, egy hét alatt megtanuljuk szokásait, megértjük történelmét, feljegyezzük műemlékeit. Doge-palota. San Marco. Canale Grande. Tintoretto. Gondolák és galambok. Sóhajok hídja. A legtöbb útikönyv három napba sűríti a velencei látnivalókat. Van, akinek idő és pénz három órát engedélyez itt tölteni.

Kosztolányi Dezső sokszor járt Velencében; olykor csak átutazott, s néhány órára állt meg, elsétált a Piazzára, megivott egy kávé a Caffè Florianban vagy felkereste a Mercerián azt az apró cukrászdát, ahol borhabbal töltött krémes lepényt lehet kapni, csokoládés fedőlappal, s amíg várta Párizsba induló vonatát, a képtárba ment, hogy újra lássa legkedvesebb táblaképét, Bellini Fácskás Madonnáját. Máskor hetekre itt ragadt, kóborolt az utcákon, nézelődött, figyelte az embereket: otthon volt Velencében.

A Zrínyi-kötet díszcímlapja, Bécs, 1651

Bánki Éva író, irodalomtörténész feljegyzése a vershez:

„A horvát Zrínyi-életmű elő- és utóélete szorosan kötődik Velencéhez. A horvát *Adrianskoga mora Syrena* könyv alakban 1660-ban Velencében jelent meg (Zrínyi Péter fordításában). De milyen volt az a Velence, amelyet az *Adriai tengernek syrenaia** (a költő, „ki tudta mit akar”) megcsodálhatott, és ami vizuális inspirációként nyilván a *Szigeti veszedelemre* is hatott?

A velencei barokk döbbenetes, feszült világa, Tintoretto drámai mennysországa, a Scuola di San Rocco felejthetetlen, mégis nyomasztó vizuális eksztázisa, azaz Velence utolsó, nagy, hősi korszaka.”

*Zrínyi Miklós *Adriai tengernek syrenaia* kötetét 1651-ben Bécsben jelent meg. (A szerkesztő)

ÚTKÖZBEN

KOSZTOLÁNYI VELENCÉJE

Aki megfordult Velencében, mesél: Doge-palota, San Marco, Canal Grande, Tintoretto, gondolák és galambok, Söhajok hídja.

Ha Kosztolányi Dezső velencei meséit olvassuk, akár azt is hihetjük: nem járt a Doge-palotában, nem álldogált a San Marco aranyragyogású boltívei alatt, nem vette észre a Velencében röpködő galambokat, nem bámulta áhítatos csodálattal Tintoretto óriási faliképeit, gondolóban sem ült, s a Söhajok hídján átbálgatva nem az ablak finom köcsipkéit csodálta, nem a velencei börtönök rideg kegyetlenségén merengett.

A költő a borhabbal töltött velencei krémes lepény ízét őrzi emlékezetében, a temetősziget körül komorló

ciprusok árnyait, egy csacsogó hölgy bájos meséjét a szerelmes pedikűrösről.

Egy férfi sorsán töpreng, aki valamikor néhány napra érkezett a lagúnák városába, de a nagyszombati tömjénfüstös gomolygásban Velence maradni kényszerítette, s most már haláláig a város önkéntes foglya lesz. Leírja találkozását egy öregasszonnyal, aki mellette tipegve elkíséri őt a közeli boltig, s néhány perc alatt kéretlenül feltárja magányos élete furcsa-szomorú titkait. Képzletben újra megvacsorázik a német szálloda éttermében, ahol a Velence varázsa és szélhámossága ellen védekező derék német kispolgárok rubrikázzák étkezés közben a látnivalókat és a kiadásokat.

[...] Ezer évig a kultúra és gazdagság szigete volt Európa közepén, a vízből nőtt várost óvta, védte a tenger. 1845 óta köhíd köti össze Velencét a szárazfölddel: a néhai királynő múltjának díszleteivel bővíli-szórakoztatja az idelátogatókat. Velence már nem sziget, csak Európa egyik kellemes-különös szöglete.

[...] Kosztolányi Dezső, Velence szerelmese 1913 naphosszat kóborol a velencei sikátorokban, kedves kávéháza teraszán üldögélve kavargatja feketéjét, elbá-méskodik a San Marco aranyragyogású boltívei alatt, szóba elegyedik a járókelőkkel, megborzong, ha romos kolostorok udvarán váratlanul harsány gyerekzsivaj hasít a napsütötte némaságba, bántja szemét a fényesre kopott több száz éves rézkopogtatók mellett hivalkodó, vadonatúj fogorvosi névtábla; Velence múltján mereng.

A múlt halott, a város él. A régi kopogtatók mellé új névtáblák kerülnek, villanycsengó figyelmezteti a gazdát, ha fogat húzatni vendége érkezett, a San Marco harangtornyában lift röpíti fölfelé a lagúnaváros látványára kíváncsiakat, s percenként érkeznek autók, vonatok a hajdani szigetre, ahol szent ereklyéket pénzért mutogatnak a templomokban. Derék város lakók ünnepeken páncélba bújnak, a városon végigvonulva ügyetlenül, de lelkesen hadonásznak középkori lándzsáikkal, s a boltokban igazi régiséget éppúgy lehet vásárolni, mint sorozatban gyártott talmi műtdarabokat. A szigetet bekebelezte Európa. [...]

Kosztolányi Dezsőnek emlékirataiból is tudjuk (*Kosztolányi Dezső*, Budapest, 1938): ha Párizsba utaztak, Velencében mindig megálltak, de 1914-ben már nem jutottak el Párizsba; a háborús hangulat visszariasztja őket a továbbutazástól, Velencében élik át a háború kirobbanását megelőző napokat, órákat. Kosztolányi Velencében sejti meg a közelgő összeomlást. ♡

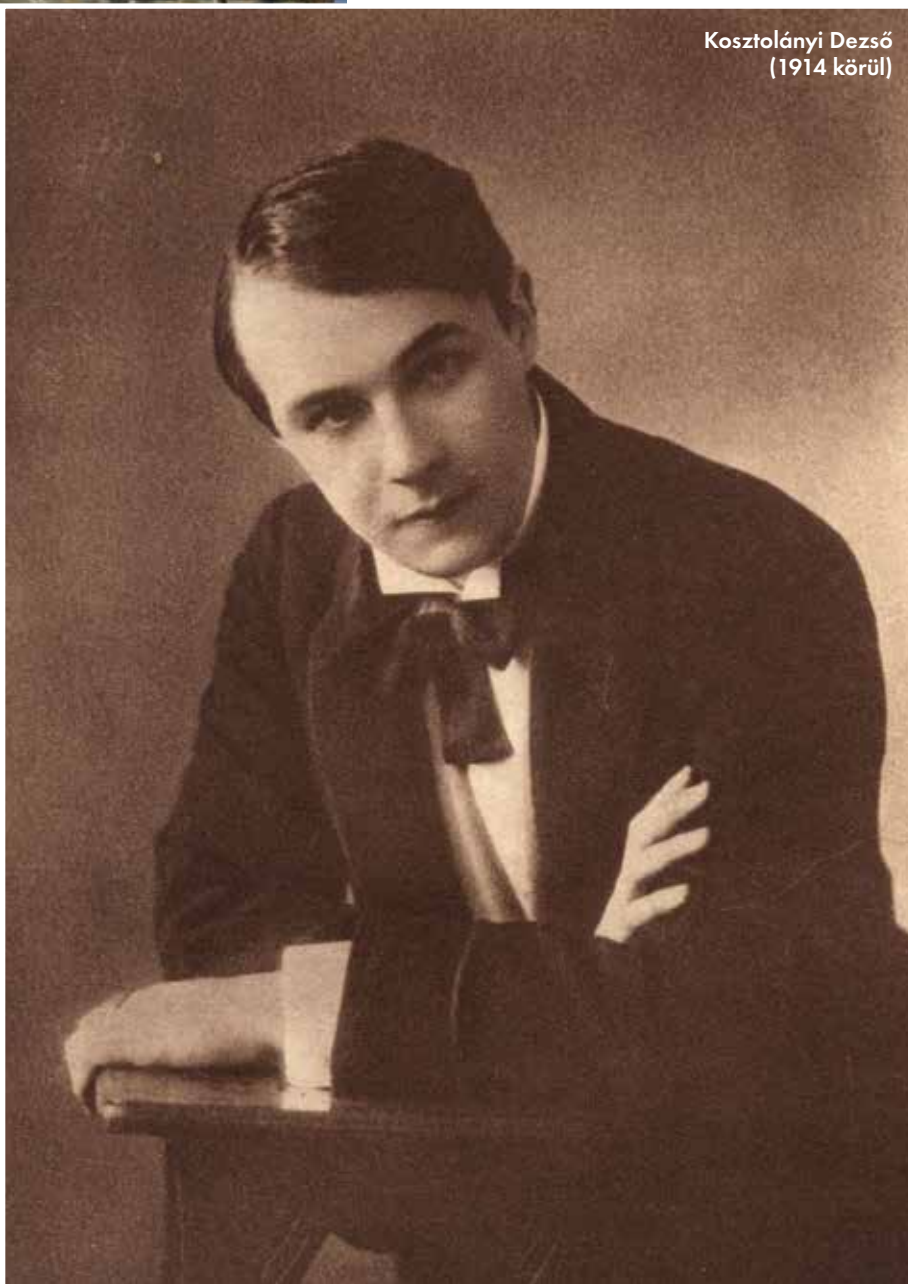
(*Kosztolányi Dezső*: Velence.

Előszó, jegyzet Szigethy Gábor;

Magvető, Bp., 1988;

Második, javított kiadás: Holnap, Bp., 2000)

Kosztolányi Dezső
(1914 körül)

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

VELENCE

(A kötet címadó írása)

Miert hatott reánk oly rendkívülien – a mértéken felül is lüdbörzötetően és rökönýtően – a velencei halál? Most, amikor a tudósítások vékony hasábokká olvadnak, és a szenzáció mellől elfogy a riportanyag, még mindig visszhangzik belé az európai sajtó, s a fülünk még mindig cseng a rossz hír hallásától. Emlékszem pedig, hogy ugyanazon a napon, amikor a sajtó leköszölte az első cikkeit, dugott helyen, apró petittel adott hírt arról, hogy akkor reggel háromezer asztraháni halász hulláját nyelte el az óceán. Ez senkiben sem keltett rokonérzést. Mindenki a velencei katasztrófától fázott, holott az áldozatok száma aránytalanul kicsi volt a másik katasztrófához képest, amelynek kárvallottjait, mint apró szardíniákat, mosta partra a keserű-sós hullám. Velencének a kedves, fúrge, fehér vaporetto a villamosa, a gondola a konflisa, a motorcsónak az autója. Alapjában csak egy megrázó villamosszerencsétlenség történt.

Mégis a vízi város katasztrófája izgat és nyugtalanít engem is, s amikor magamba nézve firtatom az okát, megtalálom, hogy miért. Nemcsak a földrajzi közelségénél, a félig-meddig budapesti-magyar voltánál fogva. Nekem mindig érthetetlennek tetszett, hogy ebben a farsangoló, bálteremszerű városban a vegetatív élet megy a maga útján, hogy a villákban, amelyek alját a lagúna hervadt vize nyaldossa, szabóműhelyek, sajtkereskedések, kórházak vannak, hogy az emberek nemcsak mutatványos, dekoratív, kirakatféle életet élnek, de üzleteket kötnek, a babaszobákban szűk díványokon hevernek,

a remekbe készült reneszánsz kastélyokban dolgoznak is. Úgy érzem, itt mindenki csak átutazóban van, s az élet itt csak színjáték. A kilincseket megbámulom, de sohase gondoltam arra, hogy velük kapukat nyitogatnak. Divinációsan nyilatkozott meg előttem e város lelke, midőn először végiggondoltam a canalén, és egy aranyos házon – csodálkozó gyermekszemmel – megláttam egy fogtechnikus címtábláját. Bizony elkényszerült mosolyra rándult a szájam. Nem hittem, hogy a velenceieknek fáj a foguk. Azóta tízszer-tizenötösör jártam itt, félig honos is lettem, de az első benyomásokat nem tudtam kiverni a fejemből, és még mindig nem tudok hinni e szép-szép, ezerszer szép város gyakorlati voltában, mint ahogy nem hiszek egy költemény praktikumában. Úgy vagyok velem, mint az olasz nyelvvel, amely csemege az ínyemnek is és fülemnek, édes datolya, dallamos terzina, de nem bírom elképzelni, hogy holtomig ezt az ünnepi nyelvet használjam hétköznapi mondanivalók kifejezésére. Amilyen tarka itt az élet, olyan furcsa a halál is. Láttam a temetőjüket. A sírokon a fekete lámpákat vérvörös pipacsok takarják. Ide fekszenek le a szereplők a játék végeztével, az ötödik felvonás után.

Most azután a bálteremben egyszerre meghal sok-sok ember, a színpadon igazán meghal egy tömeg. A commedia dell'arte szereplője, a pantallós legény leveszi fekete maszkját, és elárulja, hogy ugyanaz, aki a kórházakban, a pesti sikátorokban, az autószerencsétlenségeknél és a háborúkban öl, a közönyös, a cudar, a modern barbár: a halál.

♣ (1914. március 29.)

Pierrot, a fehér bohóc, az ismert színpadi figura

A fényhozó...

Fotó:
Klotz Miklós

DÉLSZAKI KALANDOK

(Kosztolányi Velence című kötetéből)

[...] Az első hölgy ezt a történetet mesélte el:

Velencében laktam egy fogadóban, melynek ablakai a Canale Grandera nyíltak. Egy délelőtt letelefonáltam a portásnak, küldjön föl nekem valami borbélyt, aki majd rendbe hozza a lábamat.

Jött a pedikűr, a körömvágó, a velencei lábapoló, hatalmas, feketés sörénnyel, melyben sárga, piros és lila fésűk voltak beleakasztva. A fürdőszobában szakszerűen kezelni kezdte lábamat, tündöklő ollóival, késeivel, csipeszeivel, ráspolyaival, aztán meggyúrta mindenféle fehér kenőcsben, és mennyországi habban fürdette, majd fecskendőivel illatszereket fújt rá, s kendőivel, leheletével megszáritotta. Fájdalmatlan műtét volt. Nem is igen ügyeltem rá. Valami regényt olvastam. A lábapoló dolgozott, és hallgatott.

Amikor befejezte, megkérdeztem tőle:

– Mivel tartozom?

– Ó – felelte zavart mosollyal –, semmivel.

– Hogyhogy?

– Akinek ilyen gyönyörű lába van, az semmit se fizethet. Tessék nekem megengedni, signora!

– De signore, bocsásson meg...

– Nem, nem. Végtelenül megsértene, signora. A világért sem!

Mit tehettem? Ezt mondtam:

– Köszönöm, signore.

– Én köszönöm, signora – szólt, szinte a földig hajolt, és eltávozott.

Este, mikor kikönyököltem erkélyemre, s magamba szívtam a kora május enyhe, gyógyító levegőjét, és bámultam a Canale Grande színes, megunthatatlan életét, gondola állott meg közvetlen a fogadónk lépcsőjénél, az erkélyem alatt. A gondolát nyolc lampion világította meg, s rajta, kezében mandolinnal egy férfi állt, az én rajongó lábapolóm, s mandolinozott s énekelt, serenatát adott nekem. Csengő hangja az érzéstől áttüzesedve és megszínesedve egészen a csillagokig csapott föl. Szeme állandóan az erkélyre meredt. Kezét olykor szívére nyomta. Fogalmam sincs, hogy honnan tudhatta meg, hogy Máriaának hívnak, de többször tüntetőleg elénekelte azt a nápolyi dalt; melyet ti is ismertek. Még máig is hallom a hangját: *Ó, Mari, ó Mara, Quanto sonno ho perso per te!* ♡

VELENCE KEGYENCE SZELENCE

LORD BYRON

BEPPÓ

(Részlet a verses elbeszélésből.)

X.

Farsangba legvidámabb volt Velence
És legvadabbul jártá egykoron,
Táncolt, dalolt a boldogság kegyence
Álarcba, mint valami víg toron.
Mít rejtett még e gyémántos szelence?
Ne várd tőlem, hogy mind elsorolom,
Történetem hogy kezdődik sugáros,
Tündökletes-szép volt a vízi város.

(Kosztolányi Dezső fordítása)

Szigethy Gábor jegyzetéből:

(Velence, Neumann, Bp., 2003)

Amikor a költő „Byron velencei témájú, bájosan buja verses elbeszélését ülteti át magyar nyelvre, a szívében és képzeletében élő Velencére jobban figyel, mint az eredeti angol szövegre. Velence – kegyence – szelence: nyoma sincs az eredeti szövegben. De van nyoma a Velencéhez Janus Pannonius óta sok százzal kötődő magyar irodalomban, költészetben. Rimay János már a XVII. század elején használja a szelence-kemence-Velence rímstort (*Rimay János* összes művei. Bp. 1955), Dugonics András a múlt század elején feljegyez egy népi mondást: „Kemence nem Velence” (*Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles mondások. I–II. Szeged. 1820*), s Jékely Zoltán Kosztolányi Dezsővel majdnem egy időben írja Velencei noteszába a következő négy sort: *Velence, Velence, / tengerek lelence, / emléked szívemben / gyönyörű szelence.* (Jékely Zoltán összegyűjtött versei. Bp., 1985) Ezek az ötletszerűen kiválasztott példák inkább rokonai Kosztolányi magyar szövegének, mint Byron eredeti verssorai. S a Velencétől búcsúzó Kosztolányi–*Esti Kornél* rímeiben nem Byron, hanem a magyar irodalom évszázadai visszhangoznak.”

(Kosztolányi Dezső:
Európai képeskönyv, Bp. 1979)

**Kosztolányi Dezső
ESTI KORNÉL RÍMEI, 9.**

Te régi századok lelence.
Azúr, aranyló, mély medence.
Gyémántokkal rakott szelence.
Ha nem leszek, mondd, elfeledsz-e,
Velence?

„Te régi századok lelence.
Azúr, aranyló, mély medence...
Velece.”

(Kosztolányi Dezső: Esti Kornél rímei, 9., részlet)

LYUKASÓRA KÜLÖNSZÁM
XXX. évfolyam, II. szám. 2021/2.
Kiadja a Magyar Írók Egyesülete
Szerkesztőség: 1052 Budapest, Városház u. 7.

A szerkesztőbizottság tagjai:
Alföldy Jenő, Ágh István,
Bertalan Tivadar, Czigány György,
Dobai Péter, Gülch Csaba, Gyulai Líviusz,
Iancu Laura, Kalász Márton, Markó Iván,
Pröhle Gergely, Rózsássy Barbara,
Szakonyi Károly

Főszerkesztő: Sággy Ildikó
Főmunkatárs: Szakonyi Károly
Művészeti vezető: Réti Attila
Olvasószerkesztő: Bognár Antal
Rovatvezető: Simon Erika és Weltler Ildikó
Titkárságvezető: Őri-Kiss Gyöngyi
A különszámot Klotz Miklós
velencei fesztiválról
készült felvételei illusztrálják.
Nyomdai kivitelezés:
VIRTUÓZ Kiadó és Nyomdaipari Kft.
1037 Budapest, Bécsi út 267.
Felelős vezető: Tolonics Gergely